

KARO ESPESETH – UTSKJELT, GLEMT - OG GJENOPPDAGET

Sverre Lervik

Haugesunderen Karo Espeseth ga bare ut ett skjønnlitterært verk, krigsromanen *Sår som ennå blør* som kom ut i 1931. Boka vakte til gjengjeld så mye negativ omtale at det ble med den ene romanen. Det gikk over femti år før hun igjen utga bok, denne gang en selvbiografi med den megetsigende tittelen *Livet gikk videre*. Nå, over sytti år etter at *Sår som ennå blør* kom ut, har litteraturforskere i Norden og USA trukket boka fram igjen og vist den fornyet interesse.

Omslaget på boka er laget av tegneren Knut Spange (f. 1900). Han signerte illustrasjonen sine med en speilvendt N som finnes i det nederste røde feltet. Kilde: Norske Tegnere. Oslo 1987.

KARO ESPESETH

Karoline Espeseth ble født i Haugesund i 1903. Hun var datter av Petra Espeseth og kjøpmann og skomaker N.A. Espeseth. I *Livet gikk videre* (1983) forteller hun om en oppvekst med omsorgsfulle foreldre, søndagsturer i Byparken og lykkelige dager i Haugesund. Hun gikk på Breidablik folkeskole og fortsatte på engelsklinja på gymnaset med markante lærere som rektor Eitrem og lektor, seinere professor, Harald Beyer. Hun forteller også om tidlige besøk på biblioteket der frk. Westbø ga råd om valg av passende bøker for ei ung jente på vei inn i livet.

Men jenta hadde ambisjoner utover det småbyen kunne tilfredsstillte. Universitetet i Oslo ble neste stopp. Her studerte hun tysk litteratur og kom i kontakt med mange spennende miljøer. Spesielt forteller hun om interessante forelesninger av den første norske psykologiprofessor, Harald Schjelderup, som var opptatt av Freuds psykoanalyse. Munchs bilder i Nasjonalgalleriet gjorde også sterkt inntrykk på den unge studenten, som særlig fant sine åndsfrender i idealistiske fredsmiljøer. Etter kortere studieopphold i Frankrike og Tyskland dro hun i 1928 til Tyskland for å arbeide med en magistergrad i litteraturhistorie, og fra nå og til hun flyttet tilbake til Oslo på sine eldre dager, levde hun stort sett sitt liv i Tyskland, bare avbrutt av reiser i Europa med blant annet årlige feriebesøk i Haugesund.

Karoline Espeth som student 1923. Foto: Privat

I tida omkring sin skjønnlitterære debut i 1931 traff hun mannen hun knyttet seg til, Gerhard von Mende. Han hadde latvisk bakgrunn, var vitenskapsmann og arbeidet med ikke-russiske folkeslag i Sovjetunionen. De giftet seg i Vår Frelzers kirke i Haugesund 31.5.1936, og hun skrev seg fra nå Karoline von Mende. De fikk to barn, og begge ble døpt i Vår Frelzers kirke.

Livet i Tyskland på denne tiden var slik Karo Espeseth beskriver det i 1983, en balansegang. Mannen var statsansatt og ble brukt som sakkyndig i politisk vanskelige spørsmål. Han måtte forholde seg til sentrale personer i det nasjonalsosialistiske regimet med alle de utfordringene det innebar. Hennes egne ambisjoner om å fortsette forfatterkarrieren ble lagt brakk, og hun ble mor og hustru på heltid.

Etter krigen ble de boende i Tyskland til mannen døde i 1963, og hun flyttet til Oslo der hun bodde til hun døde i 1991, 88 år gammel.

SÅR SOM ENNU BLØR

Boka er en roman skrevet i en slags rytmisk prosa. Den er kort fortalt en psykologisk selvransakelse der jegpersonen, en tysk soldat fra første verdenskrig, beskriver sine tanker og følelser overfor ei ung norsk jente han blir forelsket i ca. tolv år etter krigen. I den første delen forteller han om hvordan han opplever henne, og han avslører sterke sadistiske følelser. Han drømmer om å slå og bite henne, men holder igjen inntil han en dag realiserer trangten sin. Dette blir som en katharsis, en renselse, og et vendepunktet i boka. I den andre delen forteller han om opplevelsene under krigen, som kom til å prege hans forhold til kvinner. Denne erindringen bringer endring i livet hans: "Og blodet trykker ikke slik på hjernen lenger./ Og jeg må ikke lenger slå" (Espeseth 1931:214).

Boka ender med at jeg-personen uttrykker at det kanskje er et håp for forholdet deres.

MOTTAKELSEN

Forventningene til den unge forfatteren var store i hjembyen Haugesund. Pressen var informert og byens bokhandlere forberedt. En av dem dekorerte et helt vindu med boka og bilde av forfatteren før han gikk fornøyd hjem og leste boka. Da ble han vettskremt og skyndte seg å flytte bøkene under disken! En bokhandler kunne ikke være bekjent av å ha slik litteratur i sine vinduer. Bladet "Ryfylke" kunne fortelle at bokhandlerne i Haugesund hadde sendt boka tilbake til forlaget. "Dei vil nødig forhandle ei so ufjelg bok, sjøl um forfattaren er bysbarn."

Den lokale pressen var imidlertid forholdsvis velvillig. I Haugesunds Dagblad skriver signaturen Aldus 29.10. 1931: "Emnet er ikke akkurat noe helt almindelig og kanskje litt aapent behandlet; men jeg har da mangen en gang følt mig mere ilde berørt ved aa lese for eksempel Hamsun, Amalie Skram eller Sigrid Undsets bøker, ...". I Haugarland Arbeiderblad 2.12. gir signaturen I – g forfatteren det beste skussmål: "Med ekte artistisk begavelse (...) samt psykologisk klarsyn skildrer Karo Espeseth, hvordan den 18-aarige gutts idealer og lyse fremtidsdrømmer, senere maatte forekomme ham som løgner og bedrag efter at de av hans krigs- og efterkrigsmiljø blir flerret og vandalisert." Han avslutter med følgende spådom: "Denne bok vil nok i fremtiden bli en rik kilde for dybdepsykologisk forskning." Haugesunds Avis's Einar Aamot har 31.10. innvendinger på flere områder, men konkluderer med at det som gir Espeseths bok verdi, "er den intensitet i skildringen og den kraft i følelsene som hun legger for dagen. Det er grunn til å spå frk. Espeseth en lovende fremtid."

Andre var mer avvisende. I et innlegg i Haugesunds Dagblad 31.10. skriver tollkasserer Wilse: "Vi norske er ikke snerpete og den leserkrets som frk. Espeseth sikkert nok skriver for – de høiest dannede blandt oss – er vant til litt av hvert og reagerer ikke selv mot noksaa vaagede skildringer paa kjønnslivets omraade, saalenge de bare er uttrykk for sund kjærlighet eller iallfall naturlig begjær. Men ett er vi ikke vant til, og det vil vi heller ikke taale i vaar kunst: Perversitet, i dette tilfelle sadisme."

I sin erindringsbok forteller ellers Karo Espeseth at det tydeligvis gikk rykter om henne i hjembyen. Hun var hjemme i farens begravelse kort etter at boka var kommet ut og "en av min hjembys borgere (...) ringte meg opp en kveld og sa at han hadde selskap. Morssomme mennesker! Blant annet to svenske piker. Ekstra pikante! Om ikke også jeg ville komme?"

Men boka vakte oppsikt ikke bare på det lokale plan. Forleggeren, direktør Harald Grieg i Gyldendal Norsk Forlag, sørget for at hovedstadspressen fikk intervjuer med forfatterinnen, som også skrev en artikkel hvor hun forklarer hvordan boka ble til.

Anmeldelsene var hard kost for en debutant. Hennes gamle gymnaslektor, Harald Beyer, var kritisk, men verst var Fredrik Ramm i Morgenbladet 28.10. Dagen før boka kom ut skrev han en artikkel med tittelen "En skitten strøm flyter utover landet" som han innleder slik: "Sigurd Hoels En dag i oktober og Hans Backer Fürsts Duskegren er i disse dager etterfulgt av to svinske bøker til, nemlig debutantene Rolf Stenersens Godnat da du og Karo Espeseths Sår som ennu blør." Om Karo Espeseths bok fortsetter Ramm: "Boken er ikke dristig, men sadistisk, og kommer inn som en god nr. 1 i den norske

Karoline (Karo) Espeseth i 1931. Foto: Privat

konkurransen om litterært svineri Gyldendal Forlag har arrangert i høst.” (...) ”Ti det er på høye tid at den strøm av lidderlighet som i kunstens misbrukte navn nå flyter utover landet, blir stanset, enten den er talentfull som

Sigurd Hoels, eller talentløs som de tre andres.” Han advarer mot bøker som disse: ” Men den skade en fordrukken voldtektssmann gjør et barn, er liten, sammenlignet med den som en Sigurd Hoel, en Hans Backer Fürst, en Rolf Stenersen, en Karo Espeseth kan gjøre ved sin litterære virksomhet. Ti hos unge piker og gutter kan deres bøker fremkalle en overbevisning om at kjønnslige utskeielser bør være det normale.”

Kritikken boka ble møtt med, kan hovedsakelig inndeles i tre kategorier: Den ble enten slaktet som pornografisk, den ble kritisert for å være en etterligning av tysk ekspresjonisme eller den var et uttrykk for den moderne psykoanalyse. Ingen kan iallfall si at boka ikke fikk oppmerksomhet!

Karo Espeseth sier i et samtidig intervju med Aftenposten at kritikken ”blaaser jeg en lang marsj. Jeg skriver igjen allikevel.” - Det skulle gå lang tid, helt til 1983, og da innrømmer hun at kritikken skremte henne. Ifølge henne selv hersket det lynsjestemning i landet da boka kom ut og rettslig forfølgelse ble vurdert, men ikke iverksatt.

”DOBBELT GLEMT”

Etter at den verste stormen hadde gitt seg, ble boka etter hvert glemt kan det se ut til. Det vil si ikke helt for den ble under den andre verdenskrig forbudt både i England og i Norge.

Det er naturlig å spørre hvorfor den ble glemt. Var det som Fredrik Ramm skrev talentet som manglet, eller var det andre forhold som avgjorde?

Det kan være mye som tyder på at her var det flere forhold som spilte inn. Anmelderslakt kan slå begge veier når det gjelder salget, men det er vel sannsynlig at det tabubelagte temaet omkring seksuell sadisme skremte bort mange. Enda mer fordi leserne bringes til å ha sympati med overgriperen. Og attpåtil var boka skrevet av en kvinne! - Det fortelles at unge jenter i Haugesund ble advart av sine mødre mot å lese bok. En annen grunn til glemelsen har trolig med formen å gjøre. Boka er vanskelig å plassere når det gjelder sjanger. Den ble på Haugesund Folkebibliotek plassert i avdelingen for lyrikk, men de fleste vil vel, som forlaget gjorde i 1983-boka, betegne den som roman. At bøker er eksperimentelle rent formmessig, har vel alltid skremt bort lesergrupper, så dette kan nok også være en del av forklaringen.

”Tidsånden” er et diffust begrep, men det har trolig også noe med at boka ble glemt. Norsk samtidslitteratur i 1930-åra handlet ikke om 1. verdenskrig. Bortsett fra sjøfolkene var få nordmenn direkte involvert i selve krigshandlingene. Krigsskader var ikke noe tema i norsk litteratur i mellomkrigstida slik det var i mye europeisk litteratur. Boka var ei enslig svale i norsk sammenheng.

Til dette kommer antakelig også at boka ble et offer i kampen mellom konservative og radikale krefter i tida. Psykoanalyse og modernisme var på konservativ side uttrykk for forfall, og når dette ble koblet med seksualsadisme av en kvinnelig forfatter, var boka velegnet som skyteskive fra konservativ side. At forfatteren bodde i Tyskland og hadde forbindelser inn i det nasjonalsosialistiske regimet der, gjorde nok også sitt til at boka ble tvilsom i noens øyne.

- OG GJENOPPDAGET

De samtidige anmelderne var alle menn. Det var stort sett menn som var anmeldere i pressen på den tiden. Gradvis endrer dette seg, og det er eksponenter for den nye feminismen som vokser fram på 1970- og 1980-tallet som først fatter interesse for noe så sjeldent som en kontroversiell norsk kvinnelig forfatter. Janneken Øverland omtaler boka i Norsk kvinne-litteraturhistorie i 1989 og konstaterer uten å gi den noen inngående vurdering som ”både idemessig og formmessig så sjelden og såpass vanskelig at den ble stående som et relativt isolert fenomen”. Birgitta Svanberg skriver om boka og gir den sympatisk omtale i Nordisk kvinnolitteraturhistorie i 1996. Hun skriver: ”Karo Espeseths roman blottlægger tydeligt sambanden mellan kön och krig i mellankrigstidens Europa. (...) Hennes skildring av den sexualsadistiske f.d. frontsoldaten i 1930-talets Berlin är gjord med medkänsla, grundad på inträngande psykologisk förståelse.”

Birgitta Svanbergs positive vurdering blir fulgt opp den amerikanske litteraturforskeren Ellen Rees. I to artikler i 2000 underkaster hun Sår som ennu blør det hun kaller en ”reexamining”. I artikkelen ”Sadism, Art and Healing” skriver hun at boka er et unikt verk som beskriver en manns vold mot en kvinne og eksplisitt knytter denne volden til mannens krigsopplevelser. I den andre artikkelen ”Sores that still bleed: Germany, the great war, and violence against women in the modernist literary imagination” setter hun boka inn i en litterær sammenheng der vold mot kvinner i modernistisk litteratur er i fokus. Professor Rees setter også boka inn i en historisk sammenheng og peker på at den må forstås på tyske premisser. Det er tyske krigsopplevelser Karo Espeseth prøver å formidle. Den fremmede

formen ser hun som et uttrykk for soldatens splittede sinn. Hun peker på paralleller til Freuds psykoanalyse og påviser en sammenheng mellom hovedpersonens krigsopplevelser og hans seksuadsadistiske fantasier. Hun ser skriveprosessen hans som en terapi og konkluderer med at selv om Karo Espeseth ikke så det selv, representerer hennes verk et meget viktig, om isolert, forsøk på å bringe skandinavisk prosafiksjon nærmere den modernistiske tenkningen i resten av Europa.

AKTUELL I 2008?

Sår som ennå blør har igjen fått oppmerksomhet. Overraskende? På bakgrunn av slaktet: ja. Men det er viktig å være klar over at positive oppfatninger av boka også fantes i samtida utenfor hjembyen. Et brev fra Nordahl Grieg til sin bror, Harald Grieg, forleggeren hennes, forteller i alle fall at forfatterkollegaen hadde tro på henne: "Hvorledes går det med kamerat Espeseth? Til min siste dag skal jeg hævde at der findes ikke fordervelse i den boken, bare forfærdelse og medynk. Bare hun nu vil skrive en ordentlig god bok næste gang, det har man lov at kræve av hende." Og Harald Grieg selv var ikke snauere enn at han ifølge Karo Espeseth uttalte at "jeg var en menneskealder forut for min tid med mitt forfatterskap, og at boken etter 100 år kunne bli en kilde for dybdeforskere".

Disse utsagnene fra brødrene Grieg hører imidlertid til i den private sfæren. Hvor blir det av forsvaret i det offentlige rom? Debatt rundt de omstridte bøkene var ikke det samme som forsvar. Kom det noen oppmuntring fra den mektige forlagsdirektøren til å skrive mer? I sin bok fra 1971, *En forleggers erindringer*, skriver han temmelig knapt i en liten fotnote: "Så vidt jeg vet er Sår som ennå blør den eneste bok Karo Espeseth har utgitt."

Var Harald Grieg mest opptatt av å tjene penger? Boka med alle de ubehageligheter den med-brakte, in-brakte trolig lite penger.

Hva så med boka i dag? Psykoanalysen er sentral i Sår som ennå blør. Psykologen Tor Jakob Sandvik synes boka er interessant og psykologisk troverdig. Han mener Karo Espeseth har god innsikt i datidens oppfatninger av psykoanalysen. Som tidsdokument er boka fascinerende, sier han, men legger til at selvsagt har psykoanalysen endret seg siden 1931.

Forfatteren og psykologen Einar Økland leste Karo Espeseths bok rundt 1960, så helt glemt var hun altså ikke. Han slår til lyd for en gjenutgivelse av boka. Den er ikke å få kjøpt i vanlig bokform og har utvilsomme kvaliteter og er interessant på flere plan: Den er et tidsbilde og den er tematisk aktuell. For tiden pågår en debatt om krigstraumer hos norske soldater i utenlandsk tjeneste og boka går rett inn i denne diskusjonen. Dessuten er den sjangermessig interessant og representerer tidlig kvinnelitteratur. Han mener boka bør utgis i en klassikerutgave som er en egen kategori bøker det gis offentlig støtte til.

Forslaget om nytgivelse har faktisk vært fremmet før. Harald Grieg forteller i erindringsboka (1971) at han før han skrev boka lot Solveig Christov lese Sår som ennå blør: "For sikkerhets skyld bad jeg Solveig Christov som er et av de mest kritiske mennesker jeg kjenner, lese boken – hun var bare barnet da strømmen fløt utover landet. Hennes dom var: 'Det er en lynende talentfull bok. Jeg synes simpelthen dere skulle utgi den på ny.'"

Da er det kanskje på tide å realisere forslaget? Boka møter nemlig i dag et helt annet publikum enn den gjorde i 1931.

Kilder:

Espeseth, Karo. 1931. Sår som ennu blør. Gyldendal norsk forlag.

Espeseth, Karo. 1983. Livet gikk videre. Gyldendal norsk forlag.

Evensmo, Sigurd. 1974. Gyldendal og gyldendøler, Gyldendal norsk forlag.

Grieg, Harald. 1971. En forleggers erindringer, Gyldendal norsk forlag.

Houm, Philip. 1955. Norsk litteraturhistorie, bind VI, Aschehoug & Co.

Ramm, Fredrik. 29.10. 1931. "En skitten strøm flyter utover landet" i Morgenbladet.

Rees, Ellen. 2000. "Sadism, Art and Healing: Reexamining Karo Espeseth's Sår som ennu blør" i Edda, hefte 3, 2000.

Rees, Ellen. 2000. "Sores that still bleed: Germany, the great war, and violence against women in the modernist literary imagination" i Conquering Women: Women, War and Sexuality in the German Cultural Imagination, Sy-Quia and Susanne Backmann, Berkeley: International and Area Studies Publications, 2000, 62

Svanberg, Birgitta. 1966. "Sår som ennu blöder: Om Karo Espeseth" i Nordisk kvinnolitteraturhistoria vol.3:Vida världen, Stockholm.

Øverland, Janneken. 1989. "Kvinnelighet, psykoanalysen og romanene" i Norsk kvinnelitteraturhistorie vol. 2, Pax, Oslo.

Diverse avisutklipp i arkivet på Haugesund Folkebibliotek.

En takk til Tor Jakob Sandvik og Einar Økland for hyggelige samtaler og verdifulle innspill. Takk også til skolebibliotekar Hanne Mulelid for detektivarbeid og lektor Kåre V. Nilsen for kritisk gjennomlesning.